

Kulturteori och socialteori – mer än goda grannar?

Leo Bartonek

Stockholm

leo.bartonek@swedemail.se

Frågan i rubriken kommer jag att försöka besvara med hjälp av tre steg. Till att börja med tas begreppskombinationen kulturell mångfald upp i ett kritiskt perspektiv. I fokus befinner sig begreppskombinationens centrala gråzon: den outhärliga relationen mellan 'kultur' och 'tradition'. Därefter presenteras en profilskiss av en socialteoretiskt reflekterad kulturteori som inte sätter något bestånd av traditioner (Värderingar etc.) i brännpunkten, utan något beständigt pågående: aktörernas vardagliga reproduktion av resp. tradition. Föredraget avslutas genom att med hjälp av en kritisk kommentar till de ledande socialteoretikernas (Bourdieu / Giddens) reproduktionskoncept ge en aning om det meningsfulla i att även utveckla pendangen till denna kulturteori: en kulturteoretiskt reflekterad socialteori. Dessa tre steg kan ses som ett försök att motivera min tes, att kulturteorin behöver socialteorin för att 'kultur' skall kunna emancipera sig gentemot 'tradition' – och att socialteorin i sin tur behöver kulturteorin för att få grepp om sitt konceptuella huvudproblem: den sociala reproduktionen.

Egentligen måste det väl betraktas som nära nog omöjligt att genomföra på 20 minuter: att med hjälp av ett nytt kulturkoncept, som här presenteras för första gången, försöka uppmärksamma en hittills förbisedd länk som förbinder kultur- och socialteori. Vad som tedde sig genomförbart var att ställa företeelsen 'reproduktion' (min centrala poäng) i blyxtbelysning i respektive sammanhang. Mitt anspråk var att på ett poängterat (och kanske även provocerande) sätt markera några utgångspunkter för en nödvändig debatt. Till en början, en diskussion om de förment självklara tankeschabloner som vardagligt gång på gång tas fram när det gäller att uttala sig om 'kultur'.

Frågan i rubriken skall jag försöka besvara med hjälp av tre steg: Till att börja med diskuterar jag kulturutredningen (KU) som aktuellt exempel för en gängse kulturuppfattning. (I) Synpunkterna jag framför baserar sig på en *socialteoretiskt reflekterad kulturteori* som jag presenterar i form av en profilskiss. (II) Föredraget avslutas genom att med hjälp av två exempel (Bourdieu, Giddens) åtminstone ge en aning om det meningsfulla med pendangen: en *kulturteoretiskt reflekterad socialteori*. (III)

I

Jag börjar med det som KU tydligen betraktar som det mest självklara, nämligen med påståendet: „Kultur är de mönster som vi människor skapar för vår samvaro.“ Väl inte av en slump är det första meningen i KU: s sammanfattning. Därmed markeras dess betydelse: att både vara grundläggande och allmänt vedertagen.

Men är påståendet verkligen så självklart?

I ett *socialteoretiskt* perspektiv som främst fokuserar på relationen mellan *struktur* och *mänskligt handlande* är åtminstone tre punkter iögonfallande: För det första: begreppet kultur refereras till det mänskliga handlandets *resultat*. Accenten läggs därmed på mönstren. Varför inte på själva *aktiviteten* som leder fram till dessa? Är detta utslag självklart och givet – och även oåterkalleligt? – För det andra: människor omnämns *utan bakgrund*. Deras skapande verkar på så sätt vara fritt och obetingat. Människans grundsituation har därmed väl knappast fångats in på ett realistiskt sätt? – För det trede: Det finns en komplementär brist när det gäller mönstren: Vad som nu fattas är *förgrunden*, dvs. samtiden, som mönstren vardagligt måste passera för att även i fortsättningen vara existerande. Eftersom mönster är i behov av att *ständig på nytt* reproduceras kan dessa väl knappast ses som något som skapades en gång för alla?

Med tanke på att påståendet gör anspråk på att vara såväl grundläggande som vägvisande verkar det vara påfallande ofullständigt. Både utan människors bakgrund och utan mönstrens förgrund fattas det praktiska sammanhanget mellan dessa moment: mönstrens vardagliga *reproduktion* i det samtida mänskliga handlandet.

Kan bristerna ignoreras som perifert? Knappast. Avlägsnas nämligen bristerna, görs alltså påståendet komplett, då leder det till ett annorlunda och oväntat resultat: När det gäller kultur ligger accenten nu inte längre på produkten utan på *reproduktionen*, alltså inte längre på mönstren, utan på aktörernas tillvaratagande av dessa. Verkar inte det hittills förment självklara påståendet nu snarare vara både undermåligt och missvisande?

Ytterligare en gängse 'självklarhet' kan lyftas fram: KU sammanfattar „normer, föreställningar, värderingar, beteendemönster eller vanor“ under rubriken *kultur*. Varför inte under rubriken *tradition*? Kanske hänger det ihop med en gängse praxis som 'helt enkelt' använder dessa begrepp som *synonymer*? Två exempel: Maciej Zaremba skriver (i en reportageserie i DN): „Om man antyder att invandrarens seder ställer till problem kan man bli kallad rasist. Men självklart måste vi kunna ifrågasätta kulturer.“ - Anthony Giddens (i sin Inledning till Sociologi, 2003, s. 38) skiftar - t o m inom en enda mening - från kulturella till traditionella värderingar. Men betyder inte det att centrumet i denna gängse kulturuppfattning

utgörs av en *gråzon*, en central oklarhet? Finns det inte någon skillnad mellan ett bestånd av traditioner och deras vardagliga kultiverande i mänskligt handlande? Kräver inte det ett klarläggande - inte minst med tanke på empirisk forskning?

Även den nyare kulturterminologin, som i KU i mång- och interkulturalitetens namn kommer till användning, lämnar denna uppfattning om kultur i grunden orörd. I ögonfallande är dock dennas *status*. När KU brukar uttala sig om ett "mångkulturellt samhälle" verkar det mångkulturella på ett självklart sätt hanteras som om det vore något *inneboende* moment i den sociala realiteten, som bara behöver avbildas, avspeglas. Har inte därmed denna *tolkning* satt sig i verklighetens ställe?

Även i detta hänseende står KU ingalunda ensam. Ett mycket upplysande exempel för det är statsvetaren Kjell Goldmann som (i: *Identitet + Politik*, 2008, s. 184) formulerar med all önskvärd tydlighet: "Det är gängse att blanda ihop mångkulturalitet (ett faktiskt förhållande) med mångkulturalism (ett politiskt program)" och han kräver att "hålla dessa begrepp isär från varandra". Fastän Goldmann sätter fingret på just nämnda problem råkar han – ironiskt nog – själv ut för samma graverande misstag: han accepterar mångkulturalitet som ett faktiskt förhållande. Gäller inte hans krav 'att hålla isär' även termerna i denna begreppskombination? Att någon mångfald *tolkas* som en kulturell sådan ger väl knappast ett tillräckligt underlag till att resultatet mångkulturalitet kan utges som ett *faktiskt* förhållande? Framstår inte mångkulturalitet snarare som ett slags dispositiv, som försöker föreskriva hur vi *bör* se på den aktuella realiteten?

Sammanfattningsvis kan sägas att de tre självklarheter som uppmärksammades redan efter bara lite skrapande på fernissan – självklarhetens aura - verkar framstå som anmärkningsvärt mindre självklart. Och det som kommer fram gör det möjligt att tala om en - socialteoretiskt sett – i grunden naiv uppfattning om kultur i vilken *reproduktionens företeelse* inte spelar någon nämnvärd roll.

II

Nu till mitt förslag till en *socialteoretiskt reflekterad* kulturteori. Självfallet kan ett konceptuellt sammanhang inom den givna tidsramen inte utvecklas på ett adekvat sätt. En profilskiss får duga, tecknad med tydliga och breda penselstråk.

Inkörsporten utgörs av en enkel operation som dock medför en avgörande kursändring. Eftersom fokus på kultur förskjuts från bakgrunden till *förgrunden*, befinner sig i blickpunkten inte längre enbart något *bestånd* av traditioner utan något *beständigt pågående*: aktörernas tillvaratagande av traditioner. I metodologiskt hänseende refereras kulturtemat inte heller längre ensidigt till *grundläggande strukturer* utan till den *grundläggande företeelsen* som ständigt på nytt försiggår i samtiden: de traditionella bakgrundstrukturernas vardagliga *reproduktion* – kort: till *traditionernas kultiverande*. Kursändringen kan – om man så vill - även förstås som ett byte från kultur som *substantiv* till kultur som *verb*.

Några ord om *reproduktion* är väl på sin plats. Fastän den kan uppfattas som en tämligen oansenlig term (i synnerhet inom konstnärliga sammanhang) markerar den konceptets *utslagsgivande* referens i den sociala realiteten. Vanligt är ju att kultur förknippas med mera skimrande termer, som tex. kreativitet och innovation. Men reproduktionen brukar underskattas. Alldeles för ofta, även i anspråksfulla texter, möter man en mer vardaglig - enkel förståelse av reproduktion. Den kommer bl.a. till uttryck i gängse begreppspar som 'producera och reproducera' och 'reproducera och förändra'. På så sätt reduceras reproduktionens innebörd till ett oproblemiskt upprepande – utan att själva reproduktionens *form* reflekteras mera ingående. Reproduktionens säregna form grundar sig å ena sidan på traditioner som principiell *förutsättning* för mänskligt handlande. Å andra sidan är det viktigt att komma ihåg att traditioner – just under själva reproduktionens gång – även är *utsatt* för mänskligt handlande. Därmed bildar reproduktionen ett *öppet sammanhang* mellan bakgrundstrukturer och det

samtida mänskliga handlandet. Att på ett begreppsligt koherent sätt förmå fånga in denna sammanhangsform – däri tycks mig utmaningen bestå till att få grepp om reproduktionen. Det krävs en nygrundläggande konceptuell lösning – inte minst för det mänskliga handlandets status som i förhållande till traditionella bakgrundstrukturer varken kan lokaliseras *helt internt* eller *helt externt*.

Mitt förslag till ett sådant koncept tillskriver mänskligt handlande en ställning som *icke-identisk* med sitt traditionssammanhang. Vad menas med det? Att mänskligt handlande visserligen är präglad av sitt traditionssammanhang – dock *utan* att helt gå upp i att vara det. Med andra ord: för att förstå mänskligt handlande är traditionssammanhanget oumbärligt - men samtidigt otillräckligt, principiellt otillräckligt: mänskligt handlande kan knappast totalt reduceras till att vara *ingenting annat* än struktur.

Det icke-identiska momentet betraktar jag inte bara som *nödvändigt* för att överhuvudtaget på ett adekvat sätt få grepp om reproduktion som företeelse, utan även som reproduktionens *kulturmoment*. Att tillskriva det icke-identiska någon *naturlig* evidens torde vara svårhanterligt. En evidens kan väl endast härledas till själva företeelsen reproduktion. Och jag skulle därför helst vilja kalla evidensen som en *kulturell* sådan - om termen hade funnits.

Det icke-identiska står för förmågan att inta en viss distans till det egna. Förtydligat med hjälp av en bild: Det gäller förmågan att kunna träda fram på den egna traditionsbyggnadens tröskel. Tröskeln, varken *helt innanför* eller *helt utanför*, kan ses som det icke-identiskas plats. Den öppnar möjligheten till självdistans, till en självkritisk hållning. Därmed får mänskligt handlande i bokstavlig mening en *relativ framträdande* roll. Att träda fram på tröskeln betyder samtidigt ett steg mot att möta den andre (som ju brukar välkomnas på tröskeln). Som det öppna sammanhangets centrala plats ger tröskeln mänskligt handlande möjligheten att utveckla en *tröskelkompetens*, alltså förmågan att vara kritisk och öppen – både inåt och utåt. Tröskeln skulle därför även kunna tjäna som utgångspunkt för ett praktiskt perspektiv, som kan anges med: 'Från *kulturkonflikter* till utvecklandet av en *konfliktkultur*'. I synnerhet i ett integrationsperspektiv skulle en konfliktkultur kunna utgöra ett alternativ till den mer harmonibetonande så kallade 'dialogen mellan kulturerna', som tydligen uppfattar människor som helt identiska med sina 'kulturer'. Konfliktkulturen grundar sig däremot på människor som alldagligt reproducerar sina traditioner och därmed även sig själva som icke-identiska med dessa. På så sätt öppnas konstant *ett mellanrum för mellantoner* som avsevärt utökar handlingsutrymmet när det gäller att sköta konflikter mellan människor med olika traditionell bakgrund.

Så långt denna kulturteorins profilsbild.

III

Avslutningsvis en frågande blick över gränsen: på socialteorin. Vilken roll har egentligen kulturbegreppet i socialteorin när det gäller att få grepp om reproduktionen? Det gäller frågan efter en *kulturteoretiskt reflekterad* socialteori. Med hjälp av två exempel skall frågans relevans blyxtbelysas.

Bourdieu siktar på *socialt formade dispositioner*. Om detta får man veta mer i hans sociologiska vetenskapsteori. Bourdieu agerar samtidigt på två fronter: å ena sidan betyder handlandet för honom inte enbart att följa regler – å andra sidan ställer han sig skeptisk gentemot subjektivistiska illusioner.

Men hur ser då hans lösningsform ut, med vars hjälp han tror sig kunna övervinna dualistiska positioner? Bourdieu talar om de objektiva relationernas *kompletta system* som *omfattar* individerna som dess *element*. Individerna lokaliseras följaktligen *innanför* systemet. Enligt Bourdieu möjliggör därför habitus att framställa alla *typiska* tankar, iakttagelser och handlingar, och han betonar: *enbart dessa*. På motsvarande sätt talar han bl.a. om *reglerade* improvi-

sationer och *kodifierade* avvikelser. Det praktiskt möjliga blir då begränsat till de möjligheter som är inbegripna i givna strukturer.

Bourdieu's koncept förblir i grunden *ensidigt*. Han koncentrerar sig helt på att upptäcka *det kollektiva i själva individens centrum*. I detta perspektiv är kollektivets *beroende* av den vardagliga reproduktionen inte något tema - och därmed inte heller reproduktionens *kulturliga* implikation: det mänskliga handlandets status som *icke-identisk* med sina bakgrundstrukturer.

Även Giddens följer problemperspektivet *att övervinna dualism*. Lösningkonceptet betecknar han som *strukturens dualitet*. Grundläggande för konceptet är hur han beskriver strukturernas existensform: De äger inte någon oberoende existens, utan existerar enbart i den mån de har realiserats i de mänskliga subjektens medvetna aktiviteter.

Vilken status tillskriver då Giddens mänskligt handlande? Det kan åtminstone anas med hjälp av hans begrepp *reproduktionskretslopp*. Som bekant står cirkelformen för det gudomliga, för det mest fulländade. Just på grund av att den representerar fullkomligheten, det fullbordade, *saknas* dock något avgörande i cirkelformen - i alla fall i det mänskliga handlandets perspektiv: nämligen en plats för *vardandets* tidsform. Med vardandets tidsform saknas konkret tidsrummet *samtiden*, som inrymmer just det som *ännu inte* har blivit historia och följaktligen fortfarande kan bearbetas och gestaltas. M a o: Med samtiden saknas förgrundens tidsrum där reproduktionen ständigt på nytt pågår. Frågan är då: Låter sig reproduktionen fångas in inom ramen för ett kretslopp, dvs. ett *öppet sammanhang* inom ramen för en *sluten form*? Det låter inte särskilt rimligt. Leder inte det till en påfallande diskrepans i Giddens lösningkoncept? Å ena sidan konstaterar han strukturernas *existentiella* brist - å andra sidan förmår de, förunderligt nog, tillika upphäva bristen helt av *egen kraft*, dvs. utan hjälp av ett moment som *inte* kan uppfattas som *helt identiskt* med strukturerna.

Sammanfattningsvis kan sägas att det här - i båda fall - föreligger en uppfattning om reproduktion som tror sig kunna klara sig utan att fästa avseende vid dennas *nödvändiga kulturliga* implikation. Uppfattningen kan ses som ett motstycke till KU: s sätt att se på kultur. Båda verkar vara blinda på ett öga: Kulturteorin fokuserar på *kultur utan reproduktion*, socialteorin fokuserar på *reproduktion utan kultur* - och båda verkar därmed missa poängen: det intima sambandet mellan kultur och reproduktion.

På grundval av det hittills sagda - vilket preliminärt svar kan ges på frågan som ställdes i rubriken? Relationen mellan kultur- och socialteori skulle kunna beskrivas med hänvisning till deras *ömsesidiga behov* och det i respektive *centrala* sammanhang: Kulturteorin behöver socialteorin för att kultur skall kunna *avgränsa* och *emancipera* sig gentemot tradition. Socialteorin i sin tur behöver kulturteorin (som här enbart kunde antydans men inte närmare utvecklas) för att få grepp om sitt konceptuella huvudproblem: *den sociala reproduktionen*.